

GRAMMATIK ISTISNO HOLATLARNI O'RGANISHNING ILMIY AHAMIYATI

Hamrayeva Umida Farxodovna

Jizzah davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

***Annotatsiya :** Tadqiqotning asosiy maqsad va vazifalari ingliz tilining grammatik tizimidagi qoida buzilishi holatlarini aniqlash hamda ularning qanday shaklda va qanday ma'noda nima sababdan o'zgarishga uchrashini, hamda grammatik , leksik,semantik tomondan tahlilini yoritib berishdan iboratdir.*

***Kalit so'zlar:** istisnolar, tartibsizlik, g'ayritabiiylik, g'alati, g'alati, noyoblik, anomaliya*

Har bir tilda bo'lgani kabi ingliz tili ham o'z til komponentlariga ega bo'lib, ular qo'llanishi va gapdagi o'rniga ko'ra ma'lum qoidalarga asoslanadi. Tilning grammatik tizimidagi asosiy izohlovchi vosita qoidalar bo'lib , ular har bir til elementlarining joylashish o'rnini, sababini deyarli to'lig'icha va aniq tushuntirib bera oladi. Lekin til tarixida, nafaqat til tarixda balki bugungi kun tilshunosligida ham biroz nazardan chetda qolayotgan lingvistik butunlik bu istisno holatlar bo'lib, ularning muhimlik darajasi qoidalardan kam bo'lmasligi kerak. Chunki grammatik qoidalarni bilish bu faqat bir tomonlama izohlashga asos bo'lsa, qoidalarning nostandartligini o'rganish qoida buzilish holatlarini izohlab beradi. Bu esa tilshunoslarga har qanday holatdagi qoidadan tashqari vaziyatlarni tushunish va tushuntirib bera olish imkoniyatini yaratadi. Grammatik mukammalilik tushunchasi haqida fikr yuritilganda ham, aynan istisno holatlarni o'rganishning tildagi ahamiyati cheksiz ekanligini tushunish mumkin.

Aslini olganda istisno holatlar nafaqat til tizimida, balki barcha boshqa fanlar tizimida ham mavjud bo'lib, ilmiy jihatdan yondashilganda ularni jiddiy nazariya sifatida qabul qilish mumkin. Formal mantiqning asosiy qonunlaridan biri ham istisno qonunidir. Istisno qonuni haqidagi ilmiy qarashlarni dastlab Aristotel ifodalab bergan. Bu qonunga ko'ra, bir-biriga zid bo'lgan ikki fikrdan biri chin,

ikkinchisi xato, uchinchi fikrga o‘rin bo‘lishi mumkin emas. Bu qonun qaysi fikrning chinligini ko‘rsatib bera olmaydi, lekin qaysi fikrdan biri to‘g‘ri bo‘lsa, keyingisi albatta noto‘g‘riligini bildiradi. Uchinchisi istisno qonuni "A yoki V yoki V emas" formulasi orqali ifodalanadi. Uchinchisi istisno qonuni bilish va muhokama yuritish jarayonida to‘g‘ri xulosa chiqarish uchun muhim bo‘lib, o‘zaro zid qarashlarni aralashtirib yuborishga yo‘l qo‘ymaydi. Istisno qonuni, nozidlik qonuni barcha sig‘ishmaydigan munosabatdagi hukmlarga ta‘luqli bo‘lsa uchinchi istisno qonuni faqat zid munosabatdagi hukmlarga xosdir. U quyidagicha ifodalanadi: bir predmet haqidagi ikki zid fikrning biri to‘g‘ri ikkinchisi noto‘g‘ri, uchinchisi istisno bo‘ladi. Masalan, «qor oqdir», «qor oq emas», «qor sariqdir» degan mulohazalarning birinchisi to‘g‘ri, ikkinchisi noto‘g‘ri, uchinchisi istisnodir. Chunki «qor sariqdir» degan mulohaza «qor oq emas» degan mulohaza hajmiga kiradi.

Zid munosabatdagi hukmlarning biri predmetlar sinfining bir qismiga xos xususiyat va munosabatni tasdiqlaydi, ikkinchisi esa shu predmetlarning boshqa qismiga shu xususiyat va munosabatni inkor etadi. Ularning har ikkalasi bir vaqtda to‘g‘ri yoki bir vaqtda noto‘g‘ri bo‘la olmaydi. Bundan tashqari zid munosabatdagi hukmlardan biri predmetga ma‘lum xususiyat va munosabatni ta‘luqli ekanligini tasdiqlaydi, ikkinchisi esa aynan shu predmetga shu xususiyat va munosabatni xos ekanligini inkor etadi. Masalan, «Traktor mashinadir» va «Traktor mashina emas». Uchinchisi istisno qonuni quyidagi formula bilan ifodalanadi: $R \vee R$. Uchinchi istisno qonuni nozidlik qonunidek fikrimizning izchil, ziddiyatsiz bo‘lishini ta‘minlaydi. Uchinchi istisno qonuni ikki zid fikrning aynan qaysi to‘g‘riligini ko‘rsatmaydi, lekin ulardan biri har doim xato bo‘lishini bildiradi. Bu qonunning ahamiyati shundaki haqiqatni izlashga yo‘nalish beradi.

Uchinchi istisno qonuni ma‘lum bir mazmundagi savolga bir paytni o‘zida ham «ha» ham «yo‘q» deb javob bermasdan aniq ulardan birini tanlashni talab etadi. Shu bilan birga ikki zid fikrni oralig‘ida uchinchisi bo‘lmasligini anglatadi. Demak istisnolar ilm-fanning ajralmas qismi bo‘lib, tilshunoslik ilmida ham o‘rganish uchun jiddiy masalalardan biri xisoblanadi.

Istisno xolatlarni tilshunoslik termini sifatida tahlil qiladigan bo'lsak,ular ko'p tomondan nostandart holatlar deb atalishga mos keladi. Bunday nomlashning asosiy sababi tilda ma'lum izchil standart holatlar mavjud bo'lib,ular tizimli qoidalarni tashkil qiladi .Shunday qilib qoidalarning o'zgarishiga sabab bo'ladigan holatlarni biz nostandart holatlar deb nomlasak eng asosli, tushunish uchun oson termin sifatida qabul qilishimiz mumkin.

Ingliz tili grammatik tizimidagi istisno holatlarni nomlashning bir nechta shakllari mavjud bo'lib, ularning ayrimlari aynan bir xil mazmuni anglata olmaydi.

Ulardan eng mazmun jihatdan yaqinlari exceptions,irregularity,abnormality, oddity,oddment,rarety,anomaly so'zlari hisoblanadi. Lekin ta'kidlab o'tganimizdek bu terminlar ma'no jihatdan funksional bo'lishiga qaramay mustaqil almashina olmaydi.Til tarixida ham aynan chalkashliklar kelib chiqishiga sabab bo'lgan ikkita eng mazmun jihatdan yaqin terminlar sifatida exception va anomaly terminlarni tilshunoslik bilan bo'g'lay olish mumkin. Sababi bu terminlar allaqachon tilshunoslikda qo'llanilib kelingan va ma'lum bahslarga ham sabab bo'lgan.Exceptions ingliz tili grammatik tizimidagi termin hisoblanib u o'zbek tiliga istisno holatlar deb tarjima qilinadi.Tilshunoslikda bu terminni tildagi noto'g'lik deb ham nomlash mumkin.

Tildagi noto'g'riliklarning paydo bo'lishiga asosiy sabab bu til tarixi hisoblanadi.Ingliz tili kelib chiqishi tarixiga ko'ra Roman German til oilasiga mansub bo'lib,qisman o'zgargan va qisman shakllantirilgan beshinchi asrdagi yevropa tili bilan bog'liq.O'n birinchi asrda Roman tilida so'zlashuvchi xalqlar qatlami hukmronligi bo'lgani sababli ular tilining ustuvorligi tildagi bazi o'zgarishlarga sabab bo'lgan . Buning yaqqol misoli sifatida hayvon nomlarining ulardan olinadigan go'sht maxsulotlari nomlaridan farqini keltirishimiz mumkin.Bundan tashqari egalik qoshimchasi hosil qilishning ikki usuli German til oilasiga mansub -s hamda Roman til oilasiga mansub -of egalik shakllarining kombinatsion qo'llanilishi Ingliz tili tarixining til shakllanishidagi qanchalik ahamiyatli ekanligining yaqqol dalili hisoblanadi.Ingliz tili dunyodagi etakchi

xalqaro til hisoblanadi. Bu Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya va boshqa Uganda va Botsvana kabi mamlakatlarda so'zsiz gapiriladigan til. Dunyoda deyarli 400 million kishi ingliz tilini o'zlarining birinchi tillari sifatida bilishadi. Bundan tashqari, dunyo bo'ylab 1 milliarddan ortiq kishi ikkinchi til sifatida ingliz tilida gaplashadi. Hindiston, Janubiy Afrika va Osiyoning ko'p qismlarida ingliz tili asosiy ikkinchi til hisoblanadi. Ammo ko'proq bu xalqaro savdo, biznes, diplomatiya va turizmning tilidir. Britaniya 19-asrda dunyodagi eng faol mustamlaka davlat edi va ingliz tadqiqotchilari va mustamlakachilari ular qayerga bormasin, o'z tillarini o'zlari bilan olib ketishdi. Ingliz tili Britaniyaning ko'p mustamlakalarida rasmiy tilga aylandi. 20-asrda Amerika dunyodagi eng qudratli davlat bo'ldi - va amerikaliklar ingliz tilini dunyoning boshqa mamlakatlariga yetkazdilar.

Amerika xalqaro korporatsiyalarining ahamiyati ingliz tili xalqaro tijorat tili bo'lib qolishiga ishonch hosil qildi; va Gollivud va musiqa sanoati uning ommaviy axborot vositalari uchun asosiy tilga aylanganiga ishonch hosil qildi. Ingliz tilining muvaffaqiyat hikoyasi qisman tilning tabiatiga bog'liq edi, lekin ko'proq Evropa mamlakatlari o'z ta'sirlarini kengaytira boshlagan va dunyo bo'ylab o'z madaniyatini yoyishni boshlagan paytda etuk milliy tilga aylangan.

Ming yil oldin, zamonaviy Evropaning ildizlari shakllanayotgan paytda, G'arbiy Evropa uch qismga bo'lingan: Sharqda slavyan tillarida gaplashadigan odamlar bor edi, o'rtada nemis tillarida (shu jumladan Skandinaviya tillarida) gaplashadigan odamlar bor edi, janubi va g'arbida Lotin tilidan kelib chiqqan "Roman" tillarida gaplashadigan odamlar bor edi. Yevropaning uzoq g'arbiy qismida kelt tillarida gaplashadigan odamlar bor edi, masalan, Gael yoki Uels. O'sha kunlarda Angliya Germaniya davlati aholisi turli nemis tillarida, shu jumladan Daniya va Anglo Sakson tillarida, shuningdek, ba'zi Keltlar tillarida gaplashardilar. 1066 yilda Angliya Fransiyadan Normandlar tomonidan zabt etildi, ular o'zlari bilan fransuz tilini olib kelishdi. Keyingi yillarda Angliya zodagonlari fransuz tilida so'zlashdilar va lotin tilini o'qidilar, oddiy odamlar esa eski ingliz tilida gaplashardilar; lekin ular yonma-yon bo'lganligi sababli, ikkala til darhol bir-biriga ta'sir qila boshladi.

Norman fransuzlari Anglo-Normanga aylandi va qadimgi inglizlar Anglo-Normanlardan ko'plab lug'atlarni yig'ib, O'rta inglizlarga aylandilar. O'rta ingliz tili boshqa Yevropa tillaridan ancha farq qilar edi. Bu qisman nemischa edi (ayniqsa kundalik hayotning lug'ati, grammatika va tuzilmalar) va qisman Roman (juda ko'p tillar lug'ati). Bunga hatto Kornuollda va Britaniya orollarining boshqa qismlarida tirik qolgan kelt tillari ta'sir ko'rsatdi. Keyingi yillarda Angliya zodagonlari frantsuz tilida so'zlashdilar va lotin tilini o'qiydilar, oddiy odamlar esa eski ingliz tilida gaplashadilar; lekin ular yonma-yon bo'lganligi sababli, ikkala til darhol bir-biriga ta'sir qila boshladi.

Oxir oqibat, ingliz tilida aholining katta qismi gaplashgani uchun, Angliyada u dominant tilga aylandi; va 14-asrga kelib, u nafaqat kundalik hayot uchun, balki ma'muriyat va adabiyot uchun ham milliy tilga aylanib bo'ldi. Va nihoyat, ingliz ham lotincha cherkov tili sifatida almashtirildi. Injil XIV asrda ingliz tiliga tarjima qilingan edi; ammo 16-asrning protestant islohoti, Shekspir davrida, ingliz cherkov xizmatining tili bo'lib qoldi. Shu vaqtdan boshlab, Buyuk Britaniyaning milliy tili maqomi mustahkam o'rnashdi. Ingliz tili tarixda mustamlakachilik kengayishi boshlangan paytga kelib o'rnatilgan milliy tilga aylandi. Bu Britaniyadan Amerikaga kelib o'rnashgan birinchi erkak va ayollarning og'zaki va yozma tili edi; va bu Angliyaning dastlabki savdogarlari, tijorat sarguzashtlari va missionerlari bilan butun dunyoga tarqaladigan til edi. 1700 yilga kelib, Angliya xalqaro tijoratning asosiy tili sifatida ingliz tili butun dunyoda qabul qilinishini ta'minlab, xalqaro savdo hajmi bo'yicha dunyodagi etakchi davlatga aylandi. Ingliz tili bugungi kunda G'arbiy Yevropada ishlatiladigan ikki asosiy til oilasining bo'linish chizig'ida bo'lganligi sababli, Ispaniyadan Skandinaviyagacha hududda istiqomat qilgan ko'pchilik odamlar o'zlarining ingliz tilida biron bir narsani bilib olishlari mumkin edi. Masalan, agar siz nemis tilida (nemis, golland yoki skandinaviyalik tilda) gaplashsangiz, ushbu tilni tushunish uchun ingliz tilini ko'p o'rganishingiz shart emas edi. Ingliz tili ikki xil til guruhlarida o'rtasida yarim yo'l bo'lganligi sababli, boshqa tillarda so'zlashuvchilar ko'pincha grammatikaga e'tibor bermasdan ham, ingliz tilida gaplashish mumkin deb hisoblashardi. Shunga qaramay,

grammatika muhim; chunki grammatikasiz biron bir til omon qololmaydi. Grammatika - bu til g'ishtlari bir-biriga tutashgan tizim bo'lib, grammatikasiz hatto oddiy ingliz tilidagi xabarlarini ham tushunish mumkin emas. So'nggi paytlarda, ingliz tili dunyoning turli joylarida qo'llaniladigan global tilga aylanganligi sababli, u avvalgiga qaraganda ancha boyroq tilga aylandi. Bugungi kunda ham grammatika, ham lug'at tarkibi o'zgarimoqda. Bugungi ingliz tili 100 yil oldingi ingliz tilidan farq qiladi; u har xil talaffuz qilinadi - va shubhasiz, 100 yildan keyin u yanada boshqacha bo'ladi. Shunga asoslanib tilning taraqqiyot bosqichidagi har bir o'zgarishning tilga ta'sirini hisobga olsak, tilda bo'ladigan yangilanishlar tillar o'rtasidagi tafovvutga tabiiy bog'liq deyishimiz mumkin. Ingliz tilidagi grammatik istisno holatlarning ham kelib chiqish sababini asosan boshqa tillarning ingliz tiliga bevosita ta'siri natijasi deb hisoblashimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Complete English Grammar Rules by Peter Herring Copyright 2016 Farlex International.
2. English Grammar 50 Exceptions by E.A. Vasileva. Moskva Prospekt 2015
3. The Apostrophe Protection Society.
BBC Radio Newsroom, Alphabetical List.
Sir Isaiah Berlin, 'Two Concepts of Liberty' in Anthony Quinton (ed.), Political Philosophy, OUP, London, 1973.
4. L. Blaxter, C. Hughes, & M. Tight, How to Research, Open University Press, Buckingham, 1996.
5. S. H. Burton, Mastering English Grammar, Macmillan, 1984.
6. www.ziyonet.uz
7. www.wikipedia.org
8. www.cheloveknauka.com
9. www.dissercat.com

